

TADEUSZ GALIŃSKI

WIOSKA ŁOWCÓW MEZOLITYCZNYCH W BOLKOWIE
NAD JEZIOREM KRYNICKIM NA POMORZU ZACHODNIM.
PRÓBA REKONSTRUKCJI

Abstrakt: Próba rekonstrukcji wioski łowców mezolitycznych w Bolkowie nad Jeziorem Krynickim oparta jest na konkretnych źródłach archeologicznych i przyrodniczych, pozyskanych w trakcie wieloletnich, interdyscyplinarnych badań wykopaliskowych. W układzie przestrzennym zabudowy wyraźnie widoczny jest podział na dwie części: 1. zespół zabudowań skupionych na obszarze zwartego występowania wytworów krzemienych (śmietniska podomowego). Znajdują się tu przede wszystkim budowle mieszkalne, a ponadto różne obiekty o charakterze gospodarczym – półziemianki, paleniska, jamy zasobowe i krzemienice-pracownie; 2. zespół zabudowań i różnych instalacji związanych z wierzeniami, kreacją obrzędów oraz sprawowaniem praktyk o charakterze szamańskim. Obok sanktuarium i związanych z nim obiektów zlokalizowane są tu również szałas zamieszkiwane przez kolejnych duchowych przywódców i opiekunów „świętego miejsca”.

Słowa kluczowe: preboreal, mezolit, Bolków, Jezioro Krynickie, Polska, wioska, szałas, półziemianki, kręgi kamienne, sanktuarium

Abstract: The Author makes an attempt to reconstruct a Mesolithic hunters village in Bolków on the Krynickie Lake basing on specific archaeological and natural sources unearthed during many years of interdisciplinary excavation works. The plan of the village is visibly divided into two parts: 1. Assemblage of structures concentrated in an area of dense flint product occurrence (household waste heap). It consists primarily of dwelling structures and also various objects of household type: semi-subterranean structures, hearths, storage pits and flint scatters-workshops; 2. Assemblage of structures and various installations related to the beliefs, rite creation and shamanic practices. Discovered next to the sanctuary and objects connected to it were huts once inhabited by spiritual leaders and custodians of the „holy place”.

Keywords: Preboreal, Mesolithic, Bolków, Krynickie Lake, Poland, village, huts, shallow pithouse, stone circles, sanctuary

WSTĘP

Autor podejmuje temat rozplanowania przestrzennego, a pośrednio także i organizacji życia społecznego wioski łowców mezolitycznych położonej nad Jeziorem Krynickim w miejscowości Bolków, pow. policki, na Pomorzu Zachodnim. Była ona główną, stałą siedzibą społeczności mezolitycznych zamieszkujących obszar

rewiru łowieckiego rynnny plejstocenijskiej dolnej Odry pod koniec okresu preborealnego i w poczatkach borealu. Tym samym praca nawiązuje do opublikowanego niedawno studium o organizacji terytorialnej osadnictwa mezolitycznego na tym obszarze (Galiński 2011).

Problematyka ta jest mało znana w badaniach mezolitu. Nigdzie dotąd nie udało się też uzyskać źródeł, które mogłyby posłużyć do całościowej rekonstrukcji rozplanowania przestrzennego wioski – rozumianej jako główne, stałe obozowisko większej grupy społecznej niż prosta rodzina. Spotykane w literaturze, zwłaszcza skandynawskiej i niemieckiej (np. Andersson i in. red. 1988; Ciesla 1992), ale ostatnio także w piśmiennictwie francuskim (Valentin i in. red. 2013), próby przedstawienia wyglądu i funkcjonowania osad łowieckich z tego okresu mają charakter jedynie popularnonaukowy, w przeważającej mierze oparty na odniesieniach do opisów etnograficznych. Materiały archeologiczne niezbędne do podjęcia takiego tematu, oprócz tego, że muszą pochodzić z kompleksowych i wielodyscyplinarnych badań wykopaliskowych, muszą również obejmować odpowiedni, bogaty zestaw dobrze zachowanych obiektów reprezentujących różne dziedziny życia społecznego.

Warunki te w dużym stopniu spełnia stanowisko w Bolkowie, gdzie obok licznych skupień osadniczych w postaci nagromadzonych wyrobów krzemienych i kamiennych, którym z reguły towarzyszą różne jamy zasobowe i paleniska, wystąpiły również zarówno dobrze zachowane budowle mieszkalne (szałas) i obiekty gospodarcze (półziemianki), jak i bogate urządzenia i konstrukcje, w tym prawie kompletne instalacje drewniane, związane bezpośrednio z kulturą duchową – z wierzeniami, kreacją obrzędów oraz sprawowaniem praktyk o charakterze szamańskim (sanktuarium). Stanowisko w Bolkowie badane było w latach 1980–1985, 1996–1997, 2005–2006 i 2010–2016, początkowo przez Dobrochnę Jankowską z Uniwersytetu im. A. Mickiewicza w Poznaniu, a następnie przez autora – najpierw z ramienia Muzeum Narodowego w Szczecinie, a następnie Instytutu Archeologii i Etnologii Polskiej Akademii Nauk (dalej: IAE; Galiński, Jankowska 2006; Galiński 2014; 2015a; 2015b; 2015c).

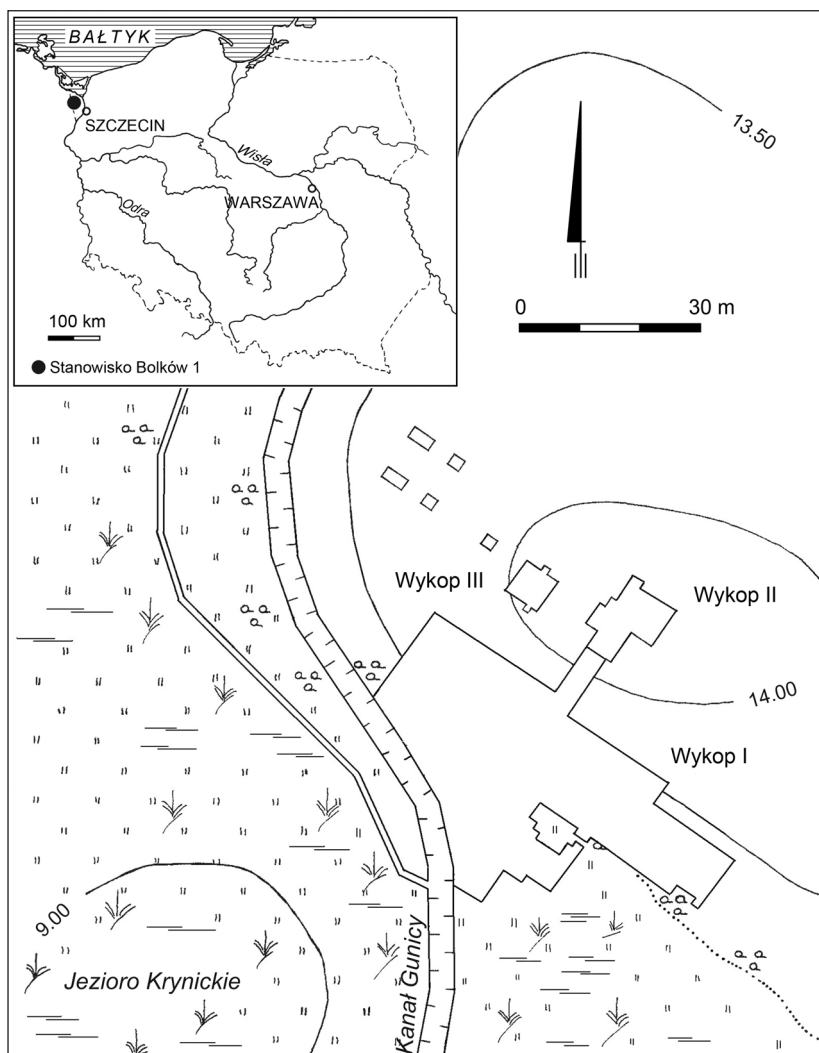
Odpowiednie badania archeologiczne i przyrodnicze – w tym paleotopograficzne, hydrologiczne, geomorfologiczne i botaniczne – przeprowadzono w tym czasie także wokół Jeziora Krynickiego, które stanowiło kluczowy element analizowanego systemu osadniczego.

Prezentowana praca dotyczy ściśle określonych zespołów kulturowych, identyfikowanych jako Duvensien klasyczny (Galiński 2002), występujących na tym obszarze w późnym okresie preborealnym i w początkach borealu.

Termin „wioska” rozumiany jest tu zgodnie z ogólną definicją podawaną w *Słowniku języka polskiego* PWN jako „zespół zabudowań zamieszkiwanych przez określoną grupę ludzi” (na przykład „wioska olimpijska” – Szymczak red. 1978–1981, s. 124). W przypadku stanowiska w Bolkowie jest to społeczność łowiecka osób spokrewnionych ze sobą i skoncentrowanych wokół wspólnej własności, jaką był rewir obejmujący obszar rynnny plejstocenijskiej dolnej Odry (odpowiadająca wielkiej rodzinie według definicji K. Zawistowicz-Adamskiej 1971).

PODSTAWY ŹRÓDŁOWE

Stanowisko archeologiczne z okresu wczesnego mezolitu w Bolkowie, formalnie oznaczone nrem 1 [AZP 27-04/31], położone jest nad niewielkim Jeziorem Krynickim, w bliskim sąsiedztwie jeziora Świdwie – największego zbiornika wodnego na obszarze rynny plejstoceńskiej dolnej Odry (ryc. 1; 2). Prace badawcze zostały tu

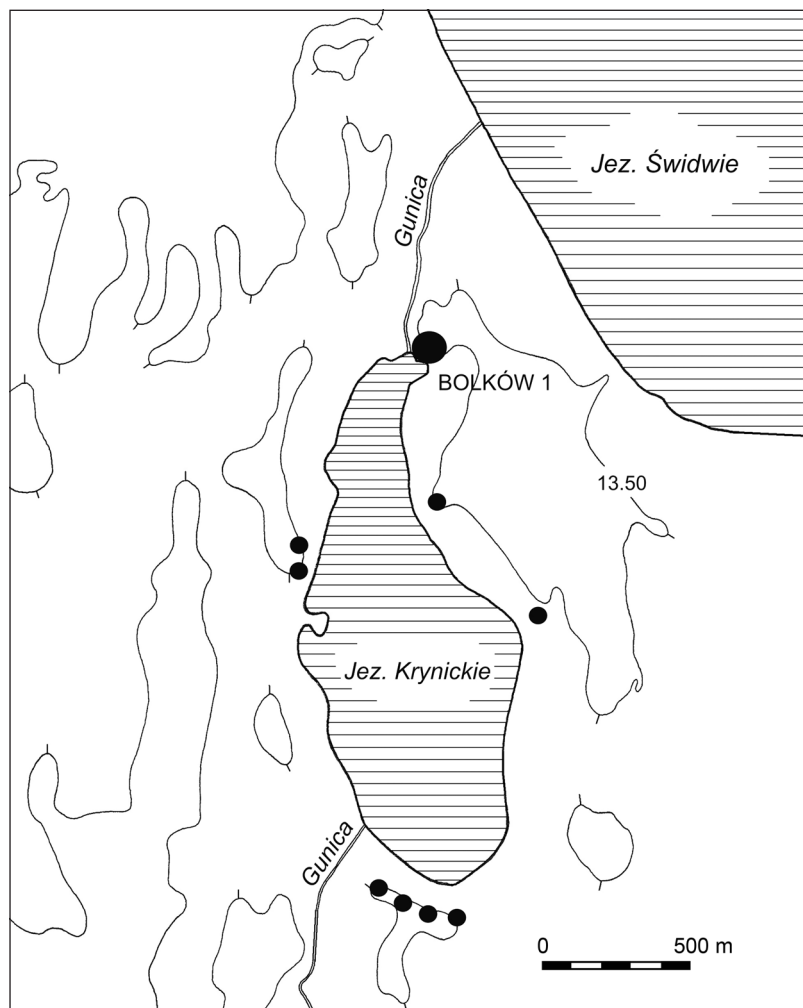

Ryc. 1. Plan hipsometryczny stanowiska Bolków 1 z zaznaczonymi wykopami badawczymi oraz jego położenie na mapie Polski.

Rys. T. Galiński

Fig. 1. Hypsometric plan of Bolków 1 site with marked excavation trenches and its location on a map of Poland.

Drawing T. Galiński

Ryc. 2. Lokalizacja stanowisk preborealnych nad Jeziorem Krynckim.

Opracował T. Galiński

Fig. 2. Location of Preboreal sites on the Krynckie Lake.

Prepared by T. Galiński

zapoczątkowane jeszcze w 1980 r. z inicjatywy ówczesnego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Szczecinie. Pierwsze wykopaliska odbyły się rok później i były kontynuowane do 1985 r. Po dłuższej przerwie prace na stanowisku zostały na nowo podjęte pod koniec lat dziewięćdziesiątych i z niewielkimi przerwami były kontynuowane aż do 2016 r., częściowo w ramach Narodowego Programu Rozwoju Humanistyki Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego, realizowanego przez IAIe.

W tym czasie wykopaliska prowadzone były zarówno na terenie rozległej, o powierzchni ponad 1 ha, terasy piaszczystej przylegającej do jeziora od strony północno-wschodniej, jak i w strefie brzegowej tego zbiornika, gdzie pod grubą

warstwą osadów torfowych zlokalizowane zostały bogate i dobrze zachowane pozostałości osadnicze z okresu preborealnego. W sumie przebadany został obszar o powierzchni przeszło 1700 m².

Pozyskano ponad 15 tys. wyrobów krzemiennych i kamiennych, w tym około 1 tys. okazów obrobionych. Oprócz tego znaleziono narzędzia i inne przedmioty wykonane z poroża i kości zwierzęcych oraz z drewna – ogółem 55 okazów. Odsłonięto paleniska, różnego rodzaju jamy o charakterze zasobowym, półziemianki i wyjątkowo dobrze zachowane pozostałości kilku szałasów mieszkalnych. Wydobyto liczny materiał paleobotaniczny – drewno, korę, szyszki, łupiny orzechów leszczynowych, żołądźcie i inne owoce leśne czy sprasowane liście roślin zielnych, krzewów i drzew – oraz materiały paleozoologiczne – szczątki zwierząt, ptaków i ryb – dające w sumie duże możliwości rekonstrukcji środowiska przyrodniczego, w jakich występowało badane osadnictwo.

Wykonano analizy palinologiczne trzech rdzeni pobranych na terenie obozowisk w strefie brzegowej jeziora oraz serię ponad dwudziestu analiz radiowęglowych ¹⁴C próbek drewna, węgla drzewnych i kości.

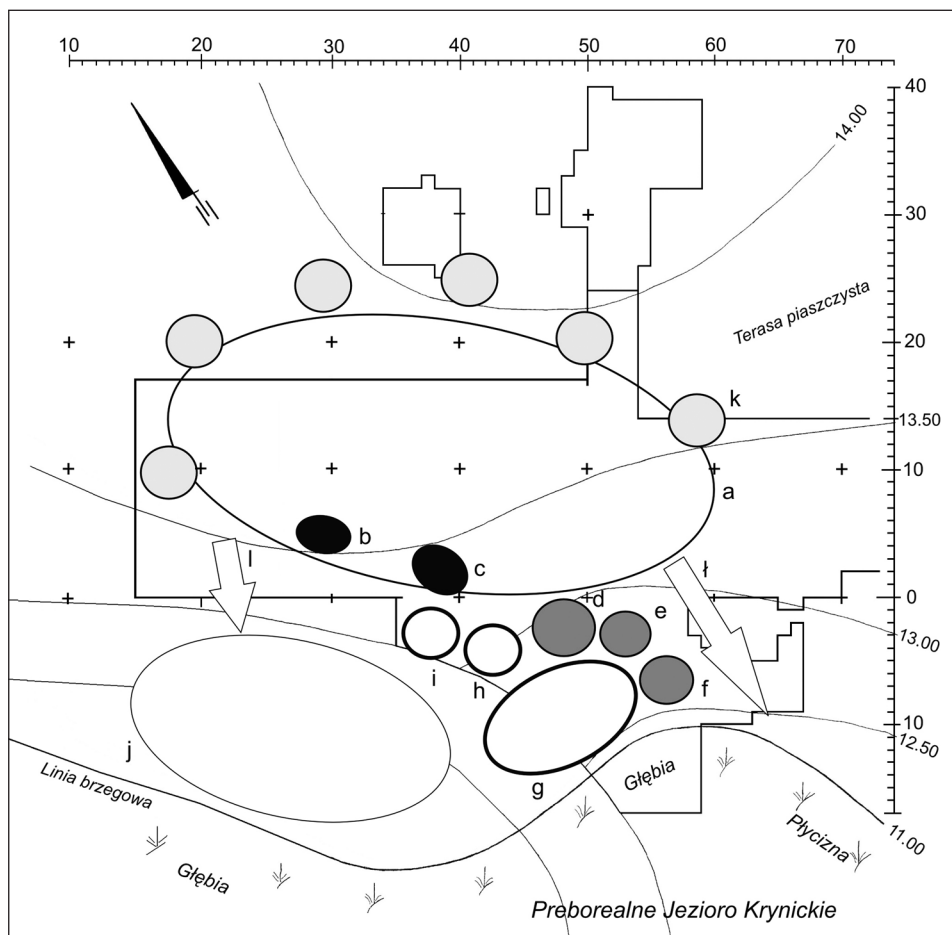
Materiały będące podstawą rekonstrukcji wioski dotyczą wyłącznie zespołów Duvensienu klasycznego, których twórcy przez ponad 400 lat nieprzerwanie okupowali obszar terasy i strefy brzegowej Jeziora Krynickiego w późnym preboreale i w początkach boreale, tj. w okresie około 9400–8900 BP (skrajne wartości kilkunastu oznaczeń radiowęglowych ¹⁴C dla tego zespołu: 9420 ± 90 BP [MKL-3352] i 8890 ± 50 BP [MKL-1868])¹.

Równoległe z pracami wykopaliskowymi na stanowisku Bolków 1 prowadzone były intensywne poszukiwania śladów osadnictwa mezolitycznego wokół Jeziora Krynickiego. W wyjątkowo trudnych warunkach – terasy wczesnoholoceńskie przykryte są tam grubą warstwą młodszych osadów organicznych – udało się na podstawie analizy paleotopograficznej i za pomocą sondaży oraz wierceń zlokalizować osiem skupień osadniczych z końca okresu preborealnego i początków boreale (ryc. 2). Reprezentują one ten sam zespół chronologiczno-kulturowy co główne stanowisko Bolków 1. Krzemienice zajmują niewielkie powierzchnie silnie zwydmionych grzbietów i wyższych stoków teras zalewowych. Aż cztery z nich usytuowane są na długiej i wąskiej platformie grzbietowej terasy położonej na przeciwległym krańcu jeziora, w miejscu, gdzie wpada do niego rzeka Gunica. Charakter znalezionych tu wyrobów krzemiennych (rdzenie, półsurowiec, odpady produkcyjne i narzędzia) oraz ich rozrzut pozwala określić skupienia jako typowe śmietniska podomowe.

UKŁADY PRZESTRZENNE MATERIAŁÓW KRZEMIENNYCH

Zwarte skupienie wyrobów krzemiennych zajmowało prawie całą szerokość platformy stokowej terasy, tworząc silnie wydłużony owal o wymiarach 43 m × 22 m i całkowitej powierzchni około 750 m² (ryc. 3a). Dłuższą średnicą było zorientowane

¹ Wszystkie cytowane w pracy daty podane są w latach radiowęglowych BP bez kalibracji.

Ryc. 3. Bolków 1. Rekonstrukcja rozplanowania przestrzennego wioski łowców mezolitycznych z okresu preborealnego

a – granica zwartego występowania materiałów krzemianych; b, c – półziemianki; d-f – szałas; g – sanktuarium; h, i – kręgi kamienne; j – plac obrzędowy; k – prawdopodobna lokalizacja budowli mieszkalnych; l, ł – prawdopodobne dojścia do brzegu jeziora i na plac obrzędowy.

Opracował T. Galiński

Fig. 3. Bolków 1. Reconstructed spatial plan of Mesolithic hunters village from Preboreal period
a – perimeter of dense flint material occurrence; b, c – shallow pithouses; d-f – huts; g – sanctuary; h, i – stone circles; j – ceremonial place; k – possible location of living structures; l, ł – probable places of access to the lake shore and to the ceremonial place.

Prepared by T. Galiński

mniej więcej po osi północny zachód – południowy wschód, równoległe do przebiegu linii brzegowej jeziora na tym odcinku. Południowa granica skupienia znajdowała się w odległości od 14 m do 20 m od brzegu.

W okresie preborealnym platforma stokowa terasy była wyniesiona na 1,5 m do 2 m w stosunku do brzegu jeziora, z ekspozycją południową. Powierzchnię tworzyła

dość gruba warstwa zwydmionego, żółtego piasku średnio- i drobnoziarnistego, luźnego i przewiewnego.

Skupienie liczy ponad 10 tys. wyrobów krzemiennych. Ich liczba w obrębie poszczególnych metrów była znacznie zróżnicowana i wynosiła od zaledwie kilku do ponad 100 okazów. Najwięcej, bo od 50 do 105 krzemieni na 1 m², występowało w środkowo-zachodniej części, w bezpośrednim sąsiedztwie i od północno-wschodniej strony półziemianek (ryc. 3b, c). Najmniej natomiast w części północnej i wschodniej – tam poniżej 30 okazów.

Skupienie przedstawia rozległy układ śmietniskowy, tj. zbudowany z wielu krzemienic mniej lub bardziej nakładających się na siebie i tworzących nieprzerwany, względnie gruby płaszcz krzemieni na ograniczonej powierzchni. Jak wykazały badania, stanowi pozostałości osadnictwa grupy społecznej w postaci tzw. wielkiej rodziny, złożonej z kilku spokrewnionych ze sobą wielopokoleniowych rodzin skoncentrowanych wokół wspólnej własności, jaką był rewir, zamieszkujących wspólnie i prowadzących zintegrowaną gospodarkę łowiecką (Galiński 2011, s. 108–109).

Na podstawie dotychczasowych osiągnięć badawczych archeologii mezolitu można przyjąć, że skupienie to jako takie stanowiło „obszar gospodarczy”, wokół którego rozlokowane były budowle mieszkalne. Analiza paleotopografii tej części terasy oraz lokalizacja innych obiektów na stanowisku wskazują jednoznacznie, że szałas musiał być ustawiony po stronie północnej i wschodniej (o tym niżej).

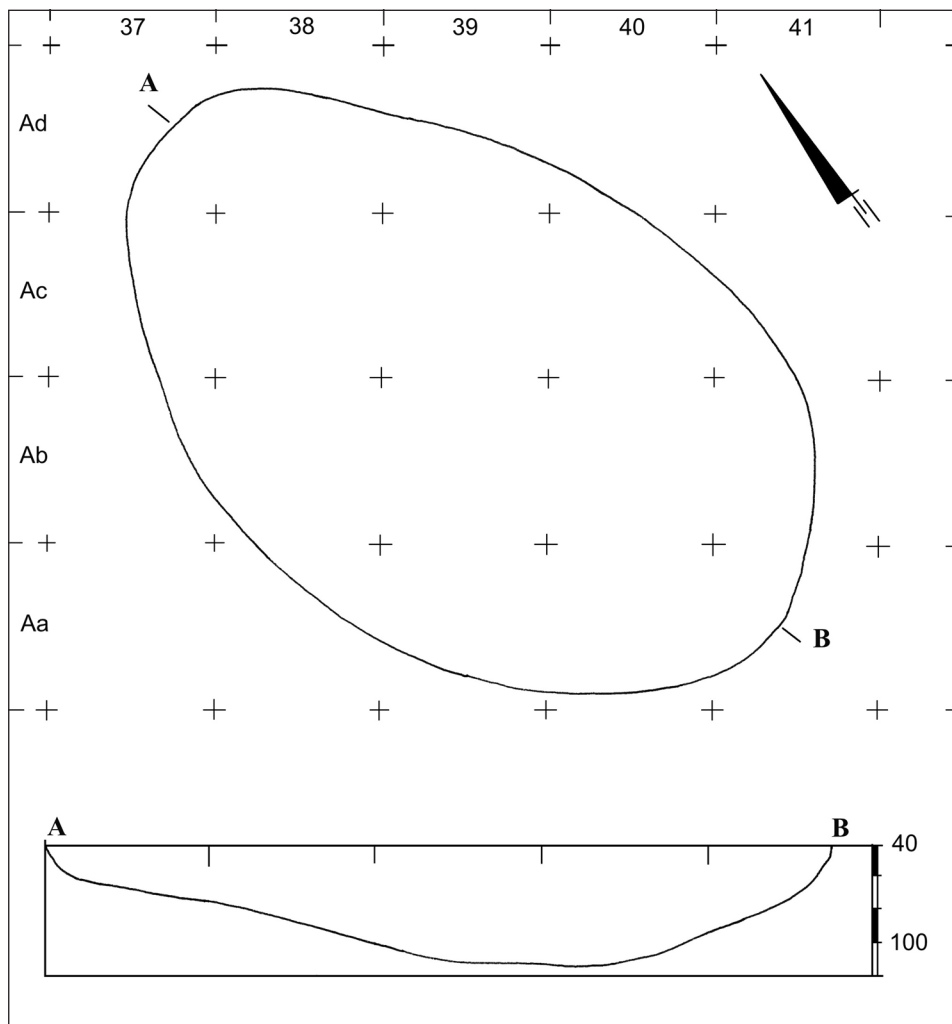
Drugie, liczące około 1,5 tys. okazów, skupienie materiałów krzemiennych wystąpiło w strefie brzegowej dawnego jeziora, na stoku terasy, i jest związane z położonymi tu szałasami, kręgami kamiennymi i sanktuarium szamańskim. Wyroby zalegały w znacznym rozproszeniu na całym obszarze zajmowanym przez te obiekty, tj. liczącym około 240 m². Na 1 m² znajdowało się zwykle od 1 do 10 okazów, a tylko w niektórych miejscach, jak na przykład w sąsiedztwie szałasu D/1985, ich liczba dochodziła do 30.

Formalnie skupienie to przedstawia tzw. układ bezkrzemienicowy, czyli dość luźny i równomiernie rozłożony płaszcz krzemieni na znacznej powierzchni. W przeciwieństwie jednak do podobnych układów notowanych na stanowiskach piaszkowych, które są z reguły wynikiem zniszczeń pierwotnej struktury przestrzennej, skupienie to w pełni odzwierciedla behawioralne właściwości osadnictwa: stanowi formę śmietniska podomowego.

PÓLZIEMIANKI

Odkryto dwa takie obiekty związane z badanym osadnictwem. Oba były położone na granicy platformy stokowej terasy i strefy brzegowej jeziora, na skraju głównego skupienia materiałów krzemiennych od strony południowo-zachodniej (ryc. 3b, c; 4). Jamy miały zarysy mniej więcej owalne z wyraźnym zwężeniem od strony wejścia, o wymiarach: 4,2 m × 3,15 m i 4,74 m × 3 m, zagłębione odpowiednio na 1,12 m i 1,15 m. Obiekty oddalone były od siebie o około 5 m.

Wypełniska składały się z przemieszanych piasków różnych frakcji i zhumifikowanych materiałów organicznych: mocno zbite, tłuste, o zabarwieniu pstrokatym

Ryc. 4. Bolków 1. Plan i rzut pionowy półziemianki (por. ryc. 3c).

Rys. T. Galiński

Fig. 4. Bolków 1. Plan and vertical projection of shallow pithouse (cf. Fig. 3c).

Drawing T. Galiński

z przewagą barwy brunatnej i szarej. W obu jamach znalazły się kamienie i wyroby krzemienne, w tym głównie narzędzia. Stosunkowo licznie zalegały one zwłaszcza w półziemiance południowej, i są to prawie wyłącznie zbrojniki. W tej ostatniej znaleziono ponadto nieduży fragment przepalonego, obrobionego bursztynu. Może to oznaczać, że półziemianka została zniszczona w wyniku pożaru.

Opierając się na licznych analogiach do podobnych obiektów, na przykład półziemianki z pobliskiego Tanowa, w której zachowały się fragmenty żerdzi (Galiński 2016, s. 126) oraz pozostałości szalaszów (opisanych niżej), można przyjąć za pewnik,

że części naziemne były zbudowane z grubych sosnowych żerdzi i tyczek oraz darni. Pomieszczenia miały charakter gospodarczy: służyły za magazyny do przechowywania zapasów mięsa, skór zwierzęcych i poroża.

Półziemianka północna – mniejsza z nich – zorientowana była mniej więcej równolegle do spadku terenu, tj. bokiem do środka terasy, gdzie usytuowane były budowle mieszkalne, z wejściem od strony północno-zachodniej. Natomiast półziemianka południowa ustawiona była niemal prostopadle do kierunku spadku terenu, a więc przodem do zabudowy mieszkalnej głównego obozowiska i placu, na którym wykonywano różne prace gospodarskie, m.in. obróbkę skór, kości i poroża.

DOMOSTWA

W strefie brzegowej preborealnego Jeziora Krynickiego odsłonięto pozostałości przynajmniej trzech budowli szałasowych (ryc. 3d-f). Zalegały pod grubą warstwą torfu, na powierzchni i w stropie beżowego piasku budującego strop terasy (Galiński 2014, ryc. 3).

SZAŁAS D/S

Obiekt położony był na minimalnym garbie terenowym, stanowiącym w tym miejscu niewielką platformę terasy (ryc. 3d). Podłoże było tu piaszczyste, lekko zwydmione. Odległość od skarpy jeziora wynosiła około 10 m. Szałas zbudowany został na planie zbliżonym do koła, o wymiarach około 4,8 m × 4,5 m, z wejściem od strony północno-zachodniej. Zachowało się palenisko, jama położona wewnątrz budowli, fragmenty drewnianych żerdzi, płyty kory sosnowej i brzozonej oraz inne detale konstrukcyjne i elementy wyposażenia (ryc. 5).

Szczegółowa analiza wskazuje, że część naziemna była wsparta na czterech sosnowych żerdziach nośnych, o średnicy około 16–20 cm. Ściany zbudowano z cieńszych tyczek sosnowych, ciasno przylegających do siebie i wbitych zaostrozonymi końcami w piaszczyste podłoże oraz pokrytych od zewnątrz skórami zwierzęcymi. Wewnątrz, tuż przy wejściu znajdowało się mniej więcej okrągłe palenisko o wymiarach 75 cm × 70 cm (ryc. 5:1), zbudowane na specjalnej, grubej podsypce żółtego piasku przyniesionego z wyższych partii terasy (ryc. 5:2). Dalej w głębi szałasów, pomiędzy paleniskiem a jego bocznymi i tylną ścianą podłoże wysłane było dużymi płatkami grubej kory sosnowej, spełniającej funkcję podłogi (ryc. 5:4). Kora mocowana była za pomocą drewnianych kołeczków wbijanych pionowo w ziemię (ryc. 5e). Gdzieś niedaleko występowały też dużo mniejsze kawałki kory brzozonej. Przy południowej ścianie zlokalizowana była jama zasobowa zagłębiona w beżowym piasku na przeszło 40 cm (ryc. 5:3), która prawdopodobnie służyła do przechowywania produktów.

W miejscu, gdzie znajdowało się wejście do szałasów, znaleziona została drewniana maska wyobrażająca wilka (ryc. 5a) – figurka totemu (Galiński 2014, ryc. 15a), która pierwotnie musiała być zawieszona na ścianie obok wejścia albo nad nim. Natomiast w tylnej części pomieszczenia, pomiędzy zalegającymi warstwami kory,

Ryc. 5. Bolków 1. Plan szałas D/S

1 – palenisko; 2 – podsypka żółtego piasku; 3 – jama; 4 – kora; 5 – kamienie; 6 – jamki postłupowe; 7 – drewno; 8 – duże kości zwierzęce; 9 – przybliżona granica budowli; a – figurki drewniane; b – fragmenty łuków; c – ostrza drewniane; d – ostrza kościane; e – kołeczki mocujące korę; f – inne przedmioty z drewna; g – statuettka kamienna; h – pionowo sterzące tyczki; i – resztki kosza z wikliny.

Rys. T. Galiński

Fig. 5. Bolków 1. Plan of hut D/S

1 – hearth; 2 – yellow sand ballast; 3 – pit; 4 – bark; 5 – stones; 6 – post-holes; 7 – wood; 8 – big animal bones; 9 – approximate border of the structure; a – wooden figurines; b – bow fragments; c – wooden points; d – bone points; e – hobs fixing bark; f – other wooden objects; g – stone statuette; h – vertically poking poles; i – remnants of a wicker basket.

Drawing T. Galiński

odkryto przedmioty związane z wierzeniami i obrzędowością (ryc. 5a, d, f, g) m.in. kościany grot włóczni z bogatym ornamentem rytym, amulet w formie wisiora z buły krzemiennej oraz kamienną statuetkę (Galiński 2014, ryc. 11a; 13b; 16).

Tuż przy ścianie szałas, po prawej stronie wejścia wystąpiły resztki jednego lub kilku przedmiotów z wikliny (ryc. 5i). W skupisku, na obszarze około 0,5 m², natrafiono na kilkanaście patyczków o średnicy 1–2 cm – gałązek wierzby (*Salix L.*) – ułożonych w różnych kierunkach, a niektóre z nich tkwiły pionowo wbite w piasek. Nasuwa to przypuszczenie, że pochodzą z niewielkiego kosza-plecionki, związanego z jedną z praktykowanych wówczas technik połowu ryb albo służącego tylko do ich przenoszenia.

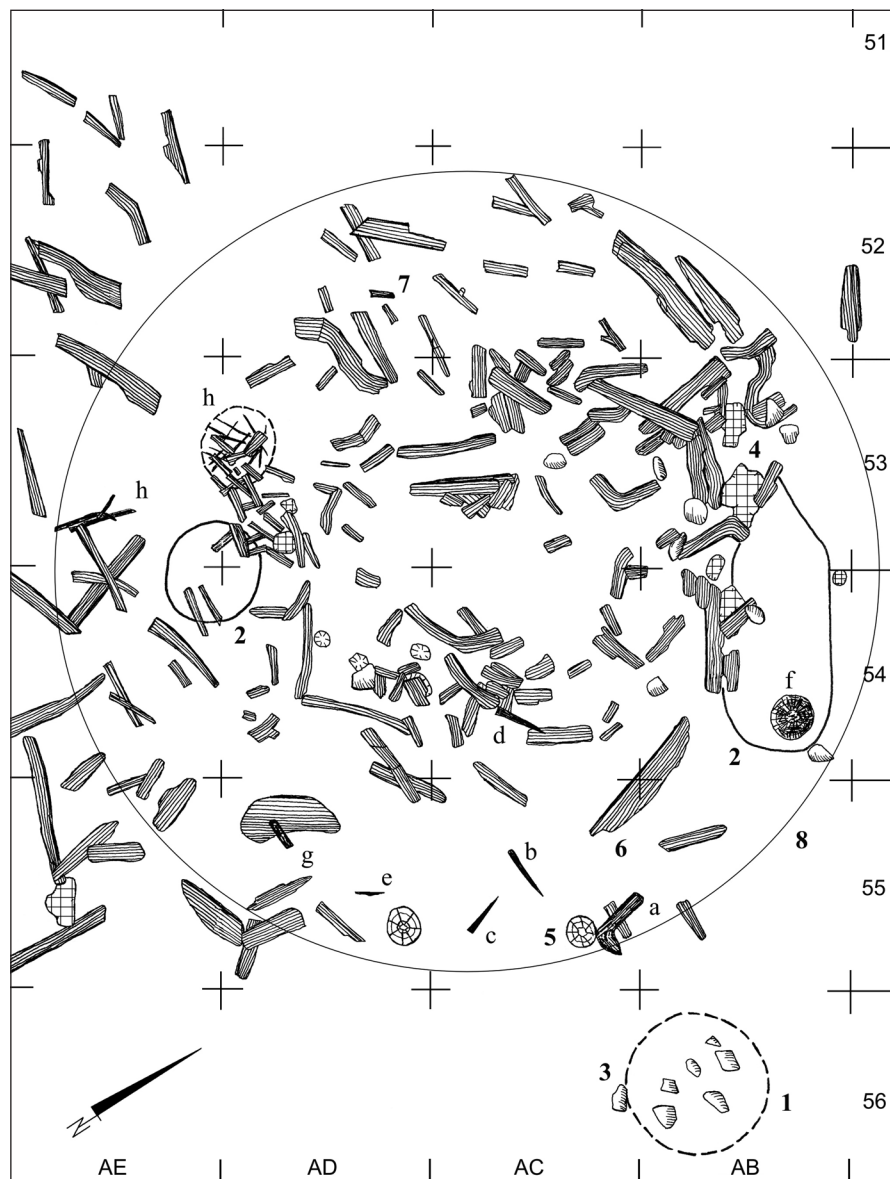
W obrębie domostwa zalegały też wyroby krzemienne, w tym sporo zbrojników, reprezentowanych m.in. przez tylczaki pełnołukowe, półtylczaki Komornica, trójkąty równoramienne i nierównoboczne – zdecydowana większość z nich położona była w sąsiedztwie paleniska od strony wejścia – a także złamane ostrze kościane prostego typu (nr 1 wg Clarka). Ponadto znaleziono liczne fragmenty kości zwierzęcych i dużych ryb – suma i szczupaka (głównie w bezpośrednim sąsiedztwie paleniska).

SZAŁAS D/1985

Obiekt położony był na minimalnym garbie terasy, opadającej w tym miejscu w kierunku południowo-zachodnim o około 20 cm na przestrzeni 10 m (ryc. 3e). Podłoże było twarde, mocno zbite, zbudowane z gruboziarnistych piasków plejstocenijskich o zabarwieniu beżowym, słabo zwydmionych. Odległość do skarpy jeziora, wysokiej na 2–3 m w stosunku do lustra wody, wynosiła około 7 m. Zachowało się palenisko, jamy położone wewnątrz szałas, liczne fragmenty drewnianych żerdzi i tyczek, płaty kory sosnowej i brzoźowej oraz różne detale konstrukcyjne i elementy wyposażenia (ryc. 6).

Był to obiekt naziemny, zbudowany na planie zbliżonym do koła o średnicy około 3,8 m, z wejściem usytuowanym od strony wschodniej, bokiem ustawiony do otwartej zatoki jeziora. Konstrukcja opierała się na kilku grubszych żerdziach nośnych wykonanych z sosny, o średnicy 14–18 cm (ryc. 6:5). Ściany zbudowano natomiast z dużo cieńszych, zaokrąglonych tyczek o średnicy około 5–7 cm: wbitych w piaszczyste podłoże, przylegających do siebie i prawdopodobnie uszczelnionych trzcina jeziorną oraz pokrytych od zewnątrz skórą. Nie odnotowano obecności większych płatów kory, toteż wydaje się, że również podłogę tworzyły skóry zwierzęce. Wewnątrz budowli znajdowały się natomiast dwie jamy zasobowe, usytuowane przy przeciwległych ścianach (ryc. 6:2): większa, o wymiarach 130 cm × 54 cm, w północnej części, i mniejsza, o wymiarach 50 cm × 46 cm, w części południowej. Były zagłębione na około 30–50 cm i służyły prawdopodobnie do przechowywania żywności.

Palenisko, po którym zachowały się przepalone i pokruszone kamienie, zlokalizowano na zewnątrz szałas, w bezpośrednim sąsiedztwie wejścia od strony wschodniej (ryc. 6:1). Jego średnica wynosiła około 65–70 cm. Usytuowanie zarówno wejścia, jak i paleniska w tym miejscu było przemyślane: bardzo korzystne ze względu na zachodni i południowo-zachodni kierunek wiatru, jaki utrzymuje się

Ryc. 6. Bolków 1. Plan szałas D/1985

1 – palenisko; 2 – jamy; 3 – kamienie; 4 – kora; 5 – jamki postępowe; 6 – drewno; 7 – duże kości; 8 – przybliżona granica budowli; a – figurka drewniana; b – fragment łuku; c – ostrze drewniane; d – ostrze kościane; e – haczyk kościany; f – naczynie drewniane; g – inne przedmioty z drewna; h – fragmenty koszy wiklinowych.

Rys. T. Galiński

Fig. 6. Bolków 1. Plan of hut D/1985

1 – hearth; 2 – pits; 3 – stones; 4 – bark; 5 – post-holes; 6 – wood; 7 – large bones; 8 – approximate perimeter of the structure; a – wooden figurine; b – bow fragment; c – wooden point; d – bone point; e – bone hook; f – wooden vessel; g – other wooden objects; h – fragments of wicker baskets.

Drawing T. Galiński

przez większą część roku, oraz prądy powietrzne wiejące od środka jeziora. Zjawisko to można zaobserwować także dzisiaj.

Przedmiotem związanym z budową szałasów jest prawdopodobnie charakterystyczna „laska” znaleziona tuż przy jednym z dołków posłupowych, przy wejściu od strony zewnętrznej obiektu (ryc. 6a). Okaz o długości 28 cm i średnicy 3,1–5,3 cm do złudzenia przypomina szyję i łeb łabędzia i jest najprawdopodobniej rzeźbą totemu, wyobrażającą tego ptaka. Za taką interpretacją przemawia również to, że podstawa nosi wyraźne ślady przycięcia. A to raczej wyklucza funkcję przedmiotu jako „kija do podpierania się”. Nie bez znaczenia jest też miejsce zalegania okazu. Analogicznie jak w przypadku szałasów D/S, rzeźba ta musiała być w jakiś sposób zawieszona bezpośrednio nad wejściem lub przy nim. Według ekspertyzy wykonanej przez prof. Janinę Jasnowską z Zachodniopomorskiego Uniwersytetu Technologicznego przedmiot ten zrobiony został najpewniej z jałowca (*Juniperus communis* L.).

Wewnątrz szałasów oraz w jego bezpośrednim sąsiedztwie zalegały dość liczne przedmioty wykonane z surowców organicznych oraz narzędzia, półsurowiec i odpady krzemienne, a ponadto pokonsumpcyjne fragmenty kości zwierzęcych.

W dwóch miejscach: w południowej części budowli obok jamy zasobowej oraz w jej sąsiedztwie, ale od strony zewnętrznej obiektu, zalegały resztki plecionek wiklinowych (ryc. 6h). Szczególnie wygląd jednego z tych skupisk nasuwa przypuszczenie, iż są to pozostałości niewielkiego, stożkowatego kosza związanego z jedną z praktykowanych wówczas technik połowu ryb albo służącego tylko do ich przenoszenia. Cienkie, o średnicy około 1 cm, gałązki wierzby (*Salix* L.) ułożone były w różnych kierunkach na owalnej w zarysie powierzchni, nie większej niż $\frac{1}{4}$ m².

Wśród pozostałych przedmiotów z drewna wymienić należy: sosnowy kołek lub dolny fragment żerdzi doskonale zastrugany, o średnicy 3 cm, fragment ostrza oszczepu lub ościenia, o średnicy 1,4 cm, oraz okrągły „talerz” o grubości 3 cm, wycięty w poprzek pnia o średnicy 20,5 cm (ryc. 6c, f, g).

Ten ostatni okaz ma jedną powierzchnię wyraźnie wklęsłą, wykonaną najpewniej poprzez wypalanie ogniem, a drugą lekko wypukłą – prawdopodobnie obciosaną za pomocą oprawionych, krzemiennych ostrzy, a następnie wyrównaną poprzez szlifowanie chropowatym kamieniem. Nie wiadomo jednak, do czego służył. Bardzo zły stan zachowania pozwolił jedynie na wykonanie dokumentacji *in situ*. Nie udało się też oznaczyć gatunku drewna poza ogólną oceną, że jest to stosunkowo miękkie drewno liściaste, prawdopodobnie olsza (*Alnus* L.).

Wyroby kościane reprezentowane są przez dwa okazy: 1. fragment obejmujący górną i środkową część ostrza kościanego o przekroju okrągłym i owalnym; w najszerszym miejscu okaz mierzy 1,1 cm (ryc. 6d), oraz 2. ostrze o długości 5,5 cm z wyraźnym przewężeniem mniej więcej pośrodku, wykorzystywane jako haczyk do łowienia ryb metodą „na przynętę” (ryc. 6e).

Poza „talerzem”, który znajdował się w jamie zasobowej usytuowanej wewnątrz szałasów, pozostałe znaleziska położone były przy wejściu.

W obrębie budowli wystąpiły stosunkowo liczne wyroby krzemienne, w tym również narzędzia (półtylczak Komornica, tylczak Stawinoga, trójkąt nierównoboczny, drapacz, wiórowiec i 3 ciosaki).

SZAŁAS D/E

Obiekt położony był na niewielkiej, płaskiej platformie terasy stokowej, tuż nad krawędzią wysokiej, stromej skarpy jeziora (ryc. 3f). Podłoże było tu twarde, mocno zbite, zbudowane z drobnoziarnistych piasków plejstoceńskich o zabarwieniu beżowym, słabo zwydmionych.

Zachowało się palenisko, wyjątkowo liczne i duże fragmenty drewnianych żerdzi i tyczek, płyty kory sosnowej i brzozonej oraz różne detale konstrukcyjne i elementy wyposażenia. Na niektórych odcinkach obwodu, zwłaszcza od strony wschodniej, dobrze widoczna była granica budowli. Wyrażała się wyraźnym ciemnoszarym, a miejscami szarozielonkawym przebarwieniem podłoża obiektu w stosunku do otaczających go beżowych piasków budujących strop terasy. Szałas wzniesiony został na planie zbliżonym do koła o średnicy około 3,9 m (ryc. 7).

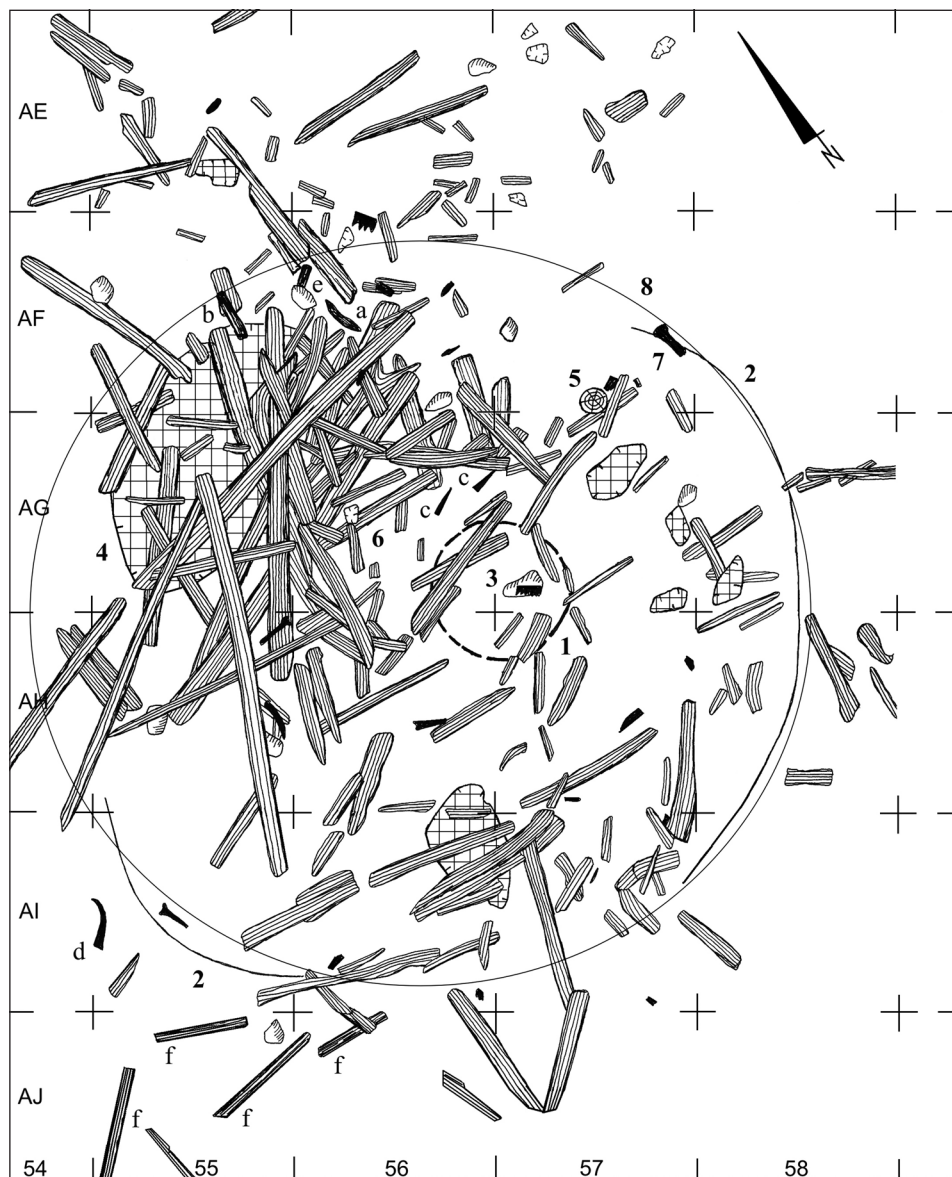
Konstrukcja wsparta była na trzech lub czterech grubych sosnowych żerdziach nośnych o średnicy prawie 20 cm (ryc. 7:5). Ściany zbudowano z dużo cieńszych tyczek, o grubości do 12 cm, również sosnowych, wbitych w piaszczyste podłoże oraz pokrytych od zewnątrz skórami. W północno-wschodniej części rumowiska żerdzi i tyczek odnaleziona została figurka totemu przedstawiająca rybę, prawdopodobnie suma (ryc. 7a), wystrugana z drewna i zdobiona ornamentem rytym (Galiński 2014, ryc. 15c). Szczegółowa analiza – m.in. uwzględniająca kierunek zaważenia się konstrukcji naziemnej oraz położenie płyt kory sosnowej – wykazuje, że była ona umieszczona analogicznie jak w przypadku obiektu mieszkalnego D/S, tj. bezpośrednio przy wejściu, które znajdowało się od strony wschodniej. Wynika stąd, że budowla zorientowana była bokiem do brzegu jeziora.

W środku usytuowane było palenisko o wymiarach 70 cm × 65 cm (ryc. 7:1), zbudowane na grubej podsypce żółtego piasku przyniesionego z wyższych partii terasy. Pośrodku leżał duży (ponad 30 cm średnicy), płaski kamień wykorzystywany najpewniej do stawiania i opierania na nim różnych przedmiotów związanych z „kuchnią” (ryc. 7:3). Pod nim zaś natrafiono na liczne fragmenty kości zwierzęcych, w tym prawie w całości zachowaną żuchwę tura.

W dalszej części budowli, w różnych miejscach zalegały płyty grubej kory sosnowej spełniającej funkcję podłogi (ryc. 7:4).

Wewnątrz obiektu oraz w jego bezpośrednim sąsiedztwie znajdowały się stosunkowo nieliczne wyroby krzemienne, w tym rdzenie i narzędzia. Te ostatnie reprezentowane są głównie przez rylce i zbrojniki. Całościowy charakter technologiczny i typologiczny zbioru upoważnia do stwierdzenia, że podstawowa obróbka tego surowca odbywała się poza omawianym domostwem, na wyżej położonych partiach piaszczystej terasy.

Oprócz tego odnaleziono tu zostały różne narzędzia i przedmioty wykonane z poroża, kości i drewna, w tym związane z kulturą duchową. Są to przede wszystkim fragmenty łuków myśliwskich, drzewca oszczepów lub ościeni, rogowa oprawka do ciosaka, różnego rodzaju ostrza kościane i drewniane oraz rzadko spotykany na stanowiskach przedmiot z poroża (ryc. 7d), który jest bogato zdobiony ornamentem rytym (Galiński 2014, ryc. 13a).

Ryc. 7. Bolków 1. Plan szałas D/E

1 – palenisko; 2 – granica przebarwienia piasku; 3 – kamienie; 4 – kora; 5 – jamki posłupowe; 6 – drewno; 7 – duże kości; 8 – przybliżona granica budowli; a – figurka drewniana; b – fragmenty łuków; c – ostrza drewniane; d – laska rogowa ornamentowana; e – fragment przedmiotu drewnianego z ornamentem; f – drzewca oszczepów.

Rys. T. Galiński

Fig. 7. Bolków 1. Plan of hut D/E

1 – hearth; 2 – perimeter of sand discoloration; 3 – stones; 4 – bark; 5 – post-holes; 6 – wood; 7 – large bones; 8 – approximate perimeter of the structure; a – wooden figurine; b – fragments of bows; c – wooden points; d – ornamented horn staff; e – fragment of a wooden object with an ornament; f – spearshafts.

Drawing T. Galiński

KRĘGI KAMIENNE

W strefie brzegowej jeziora, na wysokości szalaśców od strony północno-zachodniej, zlokalizowane zostały dwa kręgi kamienne. Obiekty usytuowane były obok siebie w odległości 0,5 m, mniej więcej na jednej linii względem brzegu jeziora (ryc. 3h, i). Kamienie wystąpiły na powierzchni i w górnych partiach beżowego piasku gruboziarnistego tworzącego strop terasy plejstoceńskiej.

Krąg nr 1 (ryc. 8), zbudowano z dwudziestu kamieni i czterech kongrecji krzemiennych o średnicy od 10 cm do 24 cm, ułożonych na planie mniej więcej koła o średnicy około 4 m. Odległości pomiędzy poszczególnymi kamieniami były różne i wynosiły od 0,42 m do 1,34 m. Niektóre z nich zostały nieco przesunięte.

Na linii obwodu kręgu znalazły się też dwie jamki – dołki postłupowe – położone jedna obok drugiej, o średnicy 16 cm oraz 12 cm, zagłębione w beżowym piasku na około 20 cm. Brak podobnych jamek w sąsiedztwie może świadczyć o tym, że wbite tu pale nie były elementem konstrukcji żerdziowej, lecz sterczały pojedynczo, jako słupy.

Krąg nr 2 zbudowany był z czternastu kamieni i trzech kongrecji krzemiennych o średnicy od 11 cm do 21 cm, również ułożonych na planie zbliżonym do koła o średnicy około 4 m. Odległości pomiędzy kamieniami wynosiły od 0,56 m do 1,38 m.

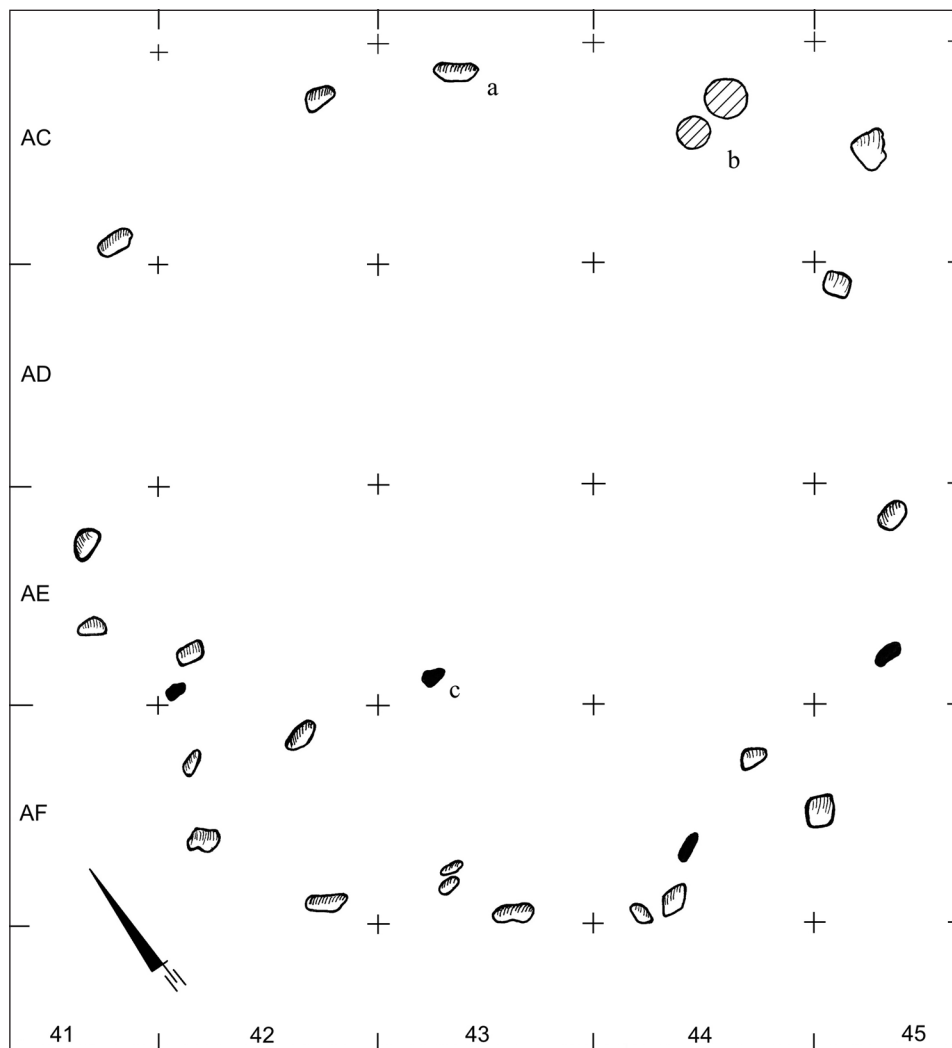
Obiekty mają charakter niewątpliwie symboliczny i wiążą się z położonym obok sanktuarium szamańskim. Tworzą jego integralną część albo wyznaczają granicę pomiędzy nim – świętym miejscem – a strefą mieszkalną i gospodarczą wioski.

SANKTUARIUM

Terminem „sanktuarium” w odniesieniu do kultury mezolitycznej określa się wydzielony terytorialnie zespół różnych instalacji i przedmiotów bezpośrednio związanych z wierzeniami, kreacją obrzędów oraz sprawowaniem praktyk o charakterze szamańskim. Odkrycie takiego obiektu na stanowisku w Bolkowiu w sezonie 2014 zostało już ogłoszone drukiem (Galiński 2015a). Dalsze badania terenowe i laboratoryjne prowadzone w latach 2015–2016 przyczyniły się do lepszego rozpoznania i pozwalają dziś na jego w miarę pełną rekonstrukcję (ryc. 9).

Sanktuarium usytuowane było bezpośrednio nad brzegiem preborealnego Jeziora Krynickiego, pomiędzy skarpą a opisanymi wyżej szalaścami i kręgami kamiennymi (ryc. 3g). Zajmowało obszar o powierzchni co najmniej 70 m² (część wysunięta najdalej na zachód została częściowo zniszczona przez kanał rzeki Gunicy). Głównym elementem założenia przestrzennego obiektu była budowla z sosnowych żerdzi i tyczek wzniesiona na planie trapezu o wymiarach 0,56 m × 0,48 × 0,40 m, wysoka na 1,2 m (ryc. 9a). W jej środku znajdował się wbity mniej więcej do połowy w twarde, piaszczyste podłoże kołek-ostrze z cisu o długości 20 cm. Sześć kolejnych okazów tego typu osadzonych analogicznie wystąpiło na zewnątrz konstrukcji żerdziowej, gdzie rozstawione były w odstępach od 0,66 m do 1,17 m, na przestrzeni 3,6 m w kie-

Ryc. 8. Bolków 1. Krąg kamienny
a – kamienie; b – jamki postłupowe; c – konkracje krzemienne.

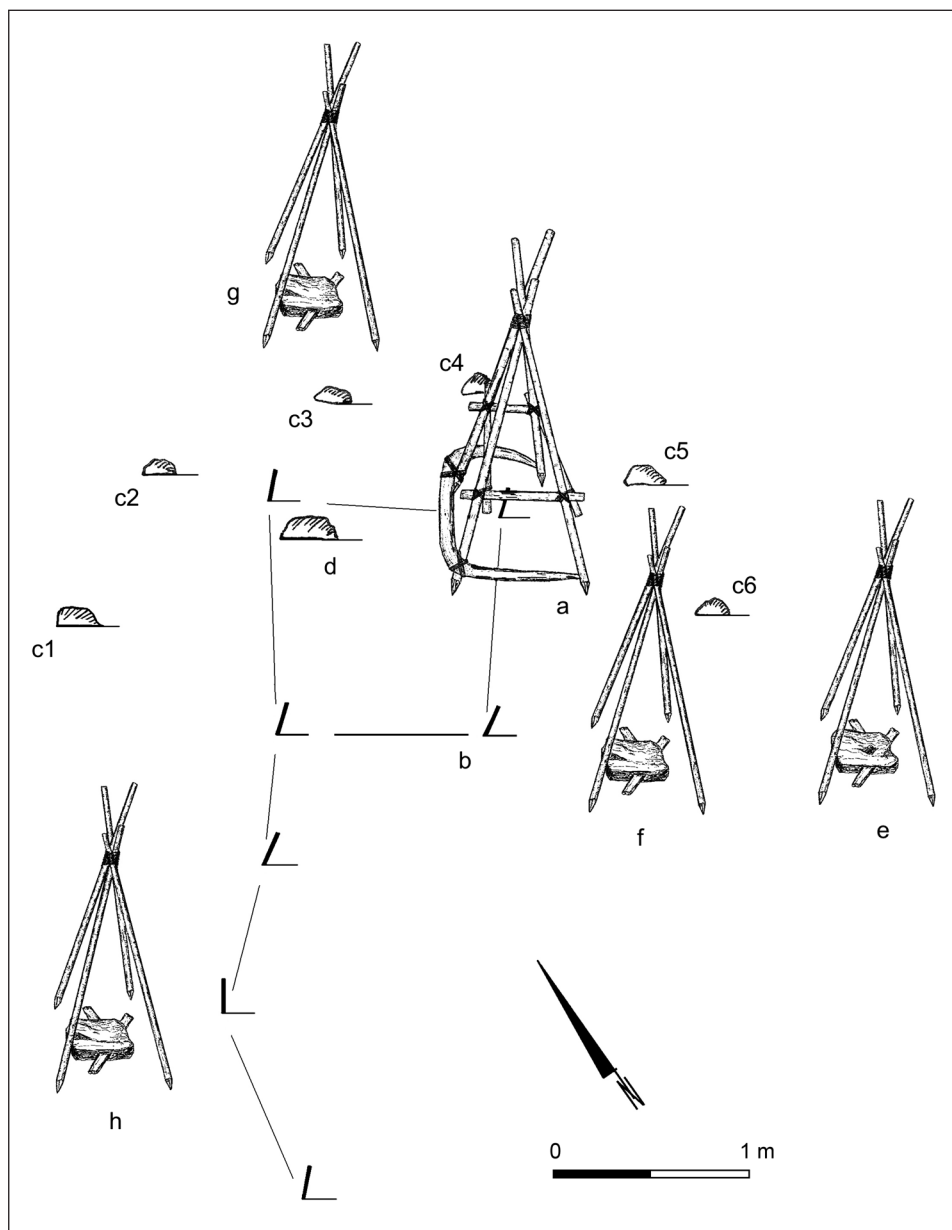
Rys. T. Galiński

Fig. 8. Bolków 1. Stone circle
a – stones; b – post-holes; c – flint concretions.

Drawing T. Galiński

runku południowo-zachodnim, tworząc razem figurę zbliżoną do Wielkiego Wozu (*Ursa Major*, ryc. 9b). Od strony przeciwnej, północno-wschodniej, budowlę żerdziową otaczał półkrąg kamienny ułożony z sześciu kamieni mierzących od 15 cm do 25 cm, na łuku o średnicy około 4,5 m i całkowitej długości ponad 6 m (ryc. 9c).

W różnych miejscach wokół opisanych instalacji, na przestrzeni ponad dziesięciu metrów, głównie od strony wschodniej oraz zachodniej złożone były dary ofiarne

Ryc. 9. Bolków 1. Rekonstrukcja wschodniej części sanktuarium
 a – główna budowla żerdziowa; b – układ palików cisowych na planie zbliżonym do Wielkiego Wozu; c – półkrąg kamienny; d – duży kamień „rytualny”; e-h – składy ofiarne.

Opracował T. Galiński

Fig. 9. Bolków 1. Reconstruction of the eastern part of sanctuary
 a – main perch construction; b – arrangement of yew-tree canes on a plan reminding of the Big Dipper; c – stone half-circle; d – large „ritual” stone; e-h – offering caches.

Prepared by T. Galiński

(ryc. 9e-h). W sumie udało się zlokalizować ich siedem. Każdy składał się z dwóch elementów: 1. zawiniątka z kawałka drewna brzozy, kory sosnowej, różnych roślin zielnych oraz kości zwierząt leśnych – jelenia, sarny i tura; w jednym przypadku, także z owoców leśnych (orzechów leszczynowych); 2. obudowy z sosnowych tyczek w formie miniatury szałas – symbolicznego domku.

Ponadto wystąpił też trzeci element daru w postaci dostawianego obok konstrukcji drewnianej jakiegoś przedmiotu, który w przeciwieństwie do zawiniątek wiąże się ściśle z osobą ludzką, na przykład motyka rogowa, ostrze kościane czy obrobiona częściowo bryła krzemienia. Prawdopodobnie wyraża on samego ofiarodawcę i był częścią rytuału składania ofiary (Galiński 2015a, ryc. 7a-c; 8).

Na obszarze zajmowanym przez sanktuarium znajdowały się też różne jamki: małe o średnicy 15 cm i duże mierzące ponad 60 cm, o kształtach kolistych, owalnych, a nawet prostokątnych, czy w formie wąskiego rowku o długości ponad 2 m. Wszystkie zagłębione były na 10–27 cm w beżowym piasku budującym strop terasy. W zachodniej części obiektu kilka małych jamek układających się w półkrąg wystąpiło bezpośrednio w sąsiedztwie składów ofiarnych.

PRÓBA REKONSTRUKCJI WIOSKI

W rozplanowaniu przestrzennym wioski łowców mezolitycznych nad Jeziorem Krynickim w Bolkowie wyraźnie widoczny jest podział na dwie części: 1. zespół zabudowań usytuowanych na platformie stokowej terasy, skupionych wokół i w obrębie obszaru zwartego występowania wytworów krzemiennych (śmietniska podomowego). Znajdują się tu przede wszystkim budowle mieszkalne, a ponadto różne obiekty o charakterze gospodarczym: półziemianki, jamy zasobowe, paleniska i krzemienice – rozumiane jako miejsca obróbki krzemienia i produkcji narzędzi; 2. zespół zabudowań i różnych instalacji usytuowanych w strefie brzegowej jeziora, związanych z wierzeniami, kreacją obrzędów oraz sprawowaniem praktyk o charakterze szamańskim. Obok samego sanktuarium i obiektów z nim związanych, jak kręgi kamienne, należą tu również położone w tej strefie szałas, które były zamieszkiwane przez kolejnych duchowych przywódców i opiekunów „świętego miejsca”.

Na piaszczystym, silnie zwymionym podłożu platformy nie zachowały się żadne ślady budowli mieszkalnych. Należy jednak przyjąć, że podobnie jak szałas w strefie brzegowej były to konstrukcje naziemne zbudowane z drewnianych żerdzi i tyczek oraz pokryte skórą zwierzęcymi. Ich wielkość była uzależniona od liczebności zamieszkującej je rodziny i mogła wynosić od 4 m do 6 m średnicy. Przyjmując, że osadę zamieszkiwała na stałe cała populacja rewiru łowieckiego, tj. wielka rodzina złożona z około 20 osób (Galiński 2011, s. 111 i nn.), to zabudowa składała się z przynajmniej sześciu domostw rozlokowanych na odcinku mierzącym przeszło 50 m. Spore odległości zachowane pomiędzy poszczególnymi budowlami i sposób ich ustawienia względem siebie były możliwe dzięki wyjątkowo korzystnym warunkom topograficznym terenu. Zabezpieczało to jednakowe dla wszystkich

obejść dobre nasłonecznienie i dogodną komunikację we wszystkich kierunkach, a zwłaszcza do brzegu jeziora oraz rzeki Gunicy. Budowle, usytuowane na płaskiej, równiej powierzchni terasy, szerokim łukiem otwartym w stronę zatoki jeziora otaczały plac, na którym wykonywane były prace gospodarskie (ryc. 3k).

Zlokalizowane były tu przede wszystkim pracownie, w których odbywała się produkcja narzędzi krzemienych. Spora liczba znalezionych kamiennych tłuków, podkładek i gładzików, a także różnego rodzaju odpadów jednoznacznie wskazuje, że dokonywano tu całościowej obróbki surowca krzemienego, znoszonego na miejsce z okolicznych złóż morenowych. Szczególnie intensywnie eksploatowano, jak wykazały specjalne badania, bogate złoża tego surowca zalegające w utworach polodowcowych typu kemy na zachodnim brzegu jeziora Świdwie, oddalone o niecałe 2 km od osady.

Wytwarzano także różnorakie narzędzia i przedmioty z surowców organicznych, w tym zwłaszcza z drewna, służące do połowu ryb (Galiński 2014, s. 101 i nn.).

W bezpośrednim sąsiedztwie pracowni znajdowały się przynajmniej dwie półziemianki – obie sporych rozmiarów, których części naziemne zbudowane były z żerdzi i darni. Służyły do przechowywania zapasów mięsa i innych cennych towarów będących wspólną własnością mieszkańców wioski. Ich lokalizacja na granicy platformy od strony jeziora znajduje wielorakie uzasadnienie. Jednak najważniejsze wydają się być dwa czynniki: 1. brak w tym miejscu warstwy przewiewnego, żółtego piasku, a zamiast tego występuje beżowy piasek gruboziarnisty, zbity i wilgotny, zapewniający stabilność ścian jamy, ale przede wszystkim dobre chłodzenie, zwłaszcza latem; 2. obecność w strefie brzegowej pojedynczych drzew oraz krzewów dających zacienienie. W okresie zimowym półziemianki najpewniej nie były w ogóle wykorzystywane.

Część zajęć gospodarskich, jak na przykład oporzędzanie ubitej zwierzyny i patroszenie ryb czy wyrób łodzi i różnego rodzaju pułapek do połowów, odbywała się nad brzegiem jeziora. Na podstawie przeprowadzonych badań możemy dość pewnie wskazać miejsca, gdzie w okresie preborealnym i w początkach borealu brzeg jeziora miał postać prawie pionowo opadającej skarpy i był mało dostępny, a gdzie był łagodny i występowały przybrzeżne płycizny, a tym samym dojście do wody było swobodne i całkowicie otwarte. Pozwala to z dużym prawdopodobieństwem przyjąć, że powszechnie uczęszczany przez mieszkańców wsi dostęp do jeziora znajdował się po wschodniej stronie niewielkiej, płytkiej zatoki (ryc. 3l). Płaski brzeg miał długość przeszło 30 m i był częściowo zadrzewiony w wyższych partiach, niżej zaś przedstawiał się w formie niezbyt szerokiej, piaszczystej plaży. Na płyciźnie odbywały się nie tylko różne zajęcia gospodarskie wymagające wody, ale także kąpiele, zwłaszcza dzieci i młodzieży. Natomiast wodę do picia czerpano z rzeczki Gunicy oddalonej o około 50 m. Takie rozwiązanie sugerują badania przeprowadzone pod tym kątem także na wielu innych stanowiskach położonych w obrębie rynny plejstocenijskiej dolnej Odry (Galiński 2011).

Strefa brzegowa jeziora w okresie preborealnym i w początkach borealu była częściowo porośnięta drzewami i krzewami. Na podstawie przeprowadzonych szczegółowych analiz palinologicznych i paleobotanicznych wiadomo, że występowała

tu przede wszystkim brzoza omszona (*Betula pubescens*), olcha (*Alnus glutinosa*), topola osika (*Populus tremula*) oraz leszczyna (*Corylus avellana*) i jeżyna (*Rubus*). Podobnie jak dziś, zadrzewienie utrzymywało się głównie na granicy platformy stokowej terasy oraz nadbrzeżnej plaży. Przy brzegu natomiast bujnie rozrastała się trzcina (*Phragmites australis*), grzybień biały (*Nymphaea alba*) i grąźel żółty (*Nuphar lutea*).

To tutaj właśnie, w odosobnieniu od wszystkich pozostałych siedzib, usytuowane były budowle mieszkalne duchowych przewodników społeczności w poszczególnych odcinkach czasu. Zlokalizowane zostały trzy szałas (ryc. 3d-f). Jednak liczne ślady, występujące zwłaszcza w bezpośrednim sąsiedztwie obiektów D/S i D/1985, wskazują, że były one stawiane na miejscu starszych budowli.

Wznoszono je z sosnowych żerdzi i tyczek na planie zbliżonym do koła o średnicy od 3,8 m do 4,8 m. Przy wejściu były umieszczone drewniane figurki totemu wyobrażające zwierzęta leśne, ptaki i ryby, a ściślej rzecz biorąc: wilka, łabędzia i suma. Różne pochodzenie rodowe mieszkańców poszczególnych szałasów – jeżeli symbolikę figurek potraktujemy zgodnie z antropologicznym pojmowaniem „totemu” – może oznaczać, że przedstawiają one pozostałości ostatnich domostw kolejnych pokoleń szamanów.

W świetle analiz radiowęglowych ^{14}C budowle pochodzą z okresu około 9350 BP – 9050 BP. Najstarsza z nich i wysunięta najdalej w kierunku północnym (szałas „D/S” – ryc. 3d) datowana jest na 9310 ± 50 BP [MKL-3389]; następnie środkowa budowla (szałas „D/1985” – ryc. 3e) – na 9110 ± 50 BP [Gd-3248]; natomiast położona najbliżej brzegu jeziora (szałas „DE” – ryc. 3f) jest też najmłodsza – uzyskała oznaczenie radiowęglowe 9030 ± 50 BP [Poz-55826]. Ten ostatni obiekt jest też wyjątkowo dobrze zachowany, co stanowi ważny argument, że przedstawia ostatni etap zasiedlenia tego obszaru.

Opisane siedliska szamanów były zlokalizowane bezpośrednio przy sanktuarium (ryc. 3g) i kręgach kamiennych (ryc. 3h, i).

Dość duży obszar, o powierzchni prawie 300 m^2 , położony w strefie brzegowej jeziora, na północny zachód od sanktuarium i kręgów kamiennych, pozbawiony jest śladów osadnictwa. Wielokrotnie powtarzane tam próby zlokalizowania obiektów za pomocą sondaży i wierceń nie przyniosły pozytywnych rezultatów. Nie znaleziono też żadnych wyrobów krzemienych ani innych przedmiotów. Jest to tym bardziej zastanawiające, że miejsce to w okresie preborealnym było wyjątkowo atrakcyjne. Badania paleotopograficzne jednoznacznie wskazują, że występowała tam w miarę płaska i równa terasa o twardym, piaszczystym podłożu, dość wysoko zawieszona nad lustrem wody, z dobrym dostępem zarówno od strony głównego obozu wioski, jak i z sanktuarium (ryc. 3j, l).

Biorąc pod uwagę wszystkie argumenty, narzuca się jedyne logiczne wytłumaczenie: znajdował się tam pusty plac, na którym odbywały się uroczystości mieszkańców wsi związane z rocznym kalendarzem obrzędów. Hipoteza ta staje się tym bardziej prawdopodobna, gdy weźmiemy pod uwagę, że takim punktem z pewnością nie mogło być sanktuarium. Nie było tam w ogóle miejsca do przebywania, a zwłaszcza poruszania się przez więcej niż 2–3 osoby jednocześnie, aby nie

uszkodzić licznych i dość ciasno posadowionych obiektów. Niektóre z nich, jak na przykład układ z kołeczków-ostrzy cisowych rozciągnięty na przestrzeni ponad 3,6 m czy ułożone kręgi i łuki kamienne, były delikatne i podatne na zniszczenie. Składania darów mogli więc dokonywać tylko wybrani przedstawiciele rodu w towarzystwie szamana, zaś wszyscy pozostali uczestnicy uroczystości najpewniej zgromadzeni byli obok na placu. Tam też było dużo miejsca na taniec, jaki z pewnością towarzyszył obrzędowi. Niektóre uroczystości, nie związane bezpośrednio ze składaniem darów ofiarnych, mogły odbywać się poza „świętym miejscem”, m.in. przy łatwo dostępnym brzegu jeziora oraz na wodzie, również z wykorzystaniem łodzi.

Do zabudowań opisywanej wioski należy zaliczyć także budowle stawiane w innych miejscach wokół Jeziora Krynickiego. Jak wiadomo, na kilku stanowiskach odkryto w sumie osiem skupień osadniczych (ryc. 2), którym niewątpliwie towarzyszyły obiekty mieszkalne. Odległość pomiędzy tymi stanowiskami a Bolkowem 1, wynosząca maksymalnie 900 m, jest zdecydowanie zbyt mała, aby można je uważać za pozostałości typowych obozowisk funkcjonalnych czy okresowych związanych z sezonowym cyklem gospodarki łowiecko-zbierackiej w obrębie rewiru. Czynności gospodarcze w tak niewielkiej odległości można było wykonywać, operując wprost z obozu głównego. Natomiast szałas rozlokowane wokół jeziora służyły raczej do realizacji zadań o charakterze społecznym, jak na przykład sposobienie młodych chłopców do roli myśliwego, lub były wprost związane z wierzeniami jako miejsca odosobnienia i medytacji.

UWAGI KOŃCOWE

Stanowisko Bolków 1 położone nad Jeziorem Krynickim, w bliskim sąsiedztwie największego akwenu wodnego na tym obszarze – jeziora Świdwie – było głównym, stałym siedliskiem społeczności zamieszkującej obszar rynny plejstocenijskiej dolnej Odry w młodszej części okresu preborealnego i w początkach borealu. Wszystkie pozostałe stanowiska w obrębie rewiru, a znamy ich obecnie około 40, mają charakter obozowisk sezonowych i funkcjonalnych zamieszkiwanych cyklicznie i w krótkich odcinkach czasu przez członków tej samej społeczności (wielkiej rodziny). W pewnym sensie stanowią więc integralne części opisanej wyżej wioski nad Jeziorem Krynickim.

Pozostałości jednego z takich obozowisk zostały odsłonięte w wykopie XVIII/2001–02 na stanowisku Tanowo 3, oddalonym o 6 km. Za pomocą analizy radiowęglowej ^{14}C jego wiek został określony na 9150 BP (Galiński 2015d, s. 18), co prawie dokładnie odpowiada datowaniu szałasu D/1985. Stanowi dobry przykład stanowiska satelitarnego.

Skupienie liczące około 1 tys. wyrobów krzemiennych miało wymiary 8 m × 6 m i reprezentuje typowy układ śmietniskowy, odzwierciedlający wielokrotne zasiedlanie tego miejsca przez grupę złożoną z kilku osób. Mogła to być zarówno prosta rodzina, jak i tzw. grupa funkcjonalna. Obozowisko usytuowane było na lekko wydymionej platformie stokowej wyniesienia morenowego, w bezpośrednim sąsiedztwie

Gunicy. Jego położenie nad brzegiem niewielkiej rzeki i w samym środku ówczesnej puszczy może sugerować, że było związane z jesiennymi łowami na zwierzęta leśne albo ze zbiorem orzechów leszczyny, której zarośla bujnie porastały w tym czasie cały obszar rozległego wału polodowcowego.

Ogromny, rzadko spotykany potencjał poznawczy samego stanowiska Bolków 1, jak i w połączeniu z innymi obiektami położonymi nad brzegami Jeziora Krynickiego i na całym obszarze rewiru łowieckiego rynny plejstoceńskiej dolnej Odry, wymaga dalszych badań terenowych i laboratoryjnych. Ważne jest zwłaszcza uzyskanie jak największej liczby oznaczeń radiowęglowych ^{14}C , gdyż synchronizacja w czasie badanych zjawisk ma tu rzecz jasna fundamentalne znaczenie. Należy wyrazić nadzieję, że będzie to możliwe.

WYKAZ CYTOWANEJ LITERATURY

- Anderson S., Wigforss J., Nancke-Krogh S. red. 1988, *Fångstfolk för 8000 år sedan – om en grupp stenåldersboplatser i Göteborg*, Arkeologi i Västsverige, 3, Göteborg.
- Cziesla E. 1992, *Jäger und Sammler. Die mittlere Steinzeit im Landkreis Pirmasens*, Brühl.
- Galiński T. 2002, *Spółczesność mezolityczna. Osadnictwo, gospodarka, kultura ludów łowieckich w VIII–IV tysiącleciu p.n.e. na terenie Europy*, Szczecin.
- Galiński T. 2011, *Organizacja terytorialna osadnictwa łowców mezolitycznych. Studia na przykładzie obszaru rynny plejstoceńskiej dolnej Odry*, „Archeologia Polski”, 56/1–2, s. 89–133.
- Galiński T. 2014, *Obozowiska łowieckie ze schyłku preborealu w Bolkowie na Pomorzu Zachodnim*, „Archeologia Polski”, 59/1–2, s. 79–120.
- Galiński T. 2015a, *Sanktuarium szamańskie z okresu mezolitu w Bolkowie nad jeziorem Świdwie na Pomorzu*, „Archeologia Polski”, 60, s. 93–121.
- Galiński T. 2015b, *Borealny Bolków. Nowe badania obozowisk mezolitycznych nad jeziorem Świdwie*, „Folia Praehistorica Posnaniensia”, 20, s. 127–151.
- Galiński T. 2015c, *Najstarsze osadnictwo mezolityczne w strefie zachodniobałtyckiej w świetle badań stanowiska Bolków 1*, „Przegląd Archeologiczny”, 63, s. 29–57.
- Galiński T. 2015d, *Tanowo. Obozowiska łowców epoki paleolitu i mezolitu na Pomorzu*, Warszawa.
- Galiński T. 2016, *Protoneolit. Obozowiska łowieckie ze schyłku okresu atlantyckiego w Tanowie na Pomorzu Zachodnim*, Warszawa.
- Galiński T., Jankowska D. 2006, *Bolków 1. Stanowisko z końca paleolitu i początków mezolitu nad jeziorem Świdwie na Pomorzu Zachodnim*, „Materiały Zachodniopomorskie”, Nowa Seria, 2–3/1, s. 79–175.
- Szymczak M. red. 1978–1981, *Słownik języka polskiego*, 1–3, Warszawa.
- Valentin B., Souffi B., Ducrocq T., Fagnart J.-P., Séara F., Verjux Ch. red. 2013, *Paléolithique du Mésolithique: recherches sur les habitats de plein air dans la moitié septentrionale de la France et ses marges. Actes de la Table Ronde Internationale (Paris 26–27 novembre 2010)*, Séances de la Société Préhistorique Française, 2/1.
- Zawistowicz - Adamska K. 1971, *Systemy krewniacze na Słowiańszczyźnie w ich historyczno-społecznym uwarunkowaniu*, Wrocław.

TADEUSZ GALIŃSKI

SETTLEMENT OF MESOLITHIC HUNTERS IN BOLKÓW
ON THE KRYNICKIE LAKE IN WESTERN POMERANIA.
AN ATTEMPT OF RECONSTRUCTION

S u m m a r y

The paper concerns a reconstruction of a Mesolithic hunters settlement located by Krynickie Lake in Western Pomerania. It is based on archaeological sources unearthed in complex, multidisciplinary excavations on the site Bolków 1, Police district, led by D. Jankowska and the Author in the years 1980–1985, 1996–1997, 2005–2006, 2010–2016 (Figs 1; 2). The material, being basis for reconstruction of the settlement, regards exclusively the complex of classical Duvensian period. Its creators occupied ceaselessly for over 400 years the terrace and the lakeside area of Krynickie Lake at the time of Late Preboreal and beginnings of Boreal period, i.e. around 9400–8900 BP (a series of over twenty radiocarbon datings ¹⁴C).

The spatial plan of the village clearly demonstrates a division into two parts:

1. an assemblage of structures situated on the terrace around and within the area of dense flint artefact occurrence (Fig. 3a). Found here are primarily dwelling structures and furthermore various utility features, i.e. semi-subterranean structures, hearths, storage pits and workshops – places where flint was processed and tools produced;
2. an assemblage of structures and various installations situated in the coastal zone of the lake, related to beliefs, creation of rites and ceremonies and shamanic practices. Next to the sanctuary and structures related to it (stone circles) the assemblage includes some shaman shelters also present in this zone.

The dwelling structures were terrestrial constructions built of wooden perches and poles and covered with animal skins. Their size depended on the number of people belonging to the family and could have a diameter from 4 m to 6 m. Assuming that the settlement was permanently inhabited by the entire population of a hunting circuit, i.e. a big family consisting of around 20 people, the structure assemblage could have consisted of at least six dwellings scattered over an area of over 50 meters in length. The structures, all placed on the flat, even terrace surface, surrounded the place where household activities took place as a wide arch, open towards the lake-bay (Fig. 3k).

Located here were primarily workshops where the flint tools were produced. Processed here were also various tools and objects from organic raw materials (especially wood) used for fishing (Galiński 2014, p. 101 ff.).

Situated in direct vicinity were at least two shallow, rather large pithouses. Their terrestrial parts were constructions of perches and turf. They were used for meat storage and storage of other precious commodities being common property of the inhabitants (Figs 3b, c; 4).

Some of the household activities, such as dressing the killed animals and gutting the fish or constructing boats and various kinds of hunting traps was performed on the banks of the lake. On the basis of research we may point with fair certainty to places where in the Preboreal period and in the beginning of Boreal period the banks of the lake had the form of an almost vertical, hardly accessible edge and where they were gentle, with costal shoals. The latter meant that the access to water was effortless and open. This fact allows to assume with great probability that the commonly frequented by the settlement inhabitants access to the lake was on the eastern side of a small, shallow bay (Fig. 3l). The gentle shore had the length of over 30 m, and was partially arboreous in upper parts, while the lower parts had the form of a sandy and rather narrow beach. The shallows gave place not only to various household activities for which water was necessary, but also to bathing, particularly for children and youth. Water for drinking was drawn from the small river of Gunica, about 50 m away from the settlement.

In the Preboreal and the beginnings of Boreal periods the coastal zone of the lake was partially overgrown with trees and bushes. On basis of detailed palynological and paleobotanical analyses it

is ascertained that commonly growing here were downy birch (*Betula pubescens*), common alder (*Alnus glutinosa*), common aspen (*Populus tremula*) and hazel (*Corylus avellana*) as well as black-berry (*Rubus*). The land was wooded mainly on the border of the hillside terrace and the beach shore. Towards the shore edge abundantly grew reed (*Phragmites australis*), white water lily (*Nymphaea alba*) and yellow water lily (*Nuphar lutea*).

Here, separated from all other dwellings, in particular time spans the huts of shamans were located. Found were three of them (Figs 3d-f; 5-7). Numerous traces lead to the conclusion that these were built over older constructions. They were reared of pine perches and poles on a plan close to a circle with a diameter of about 4 m-4,5 m. Wooden totem figures depicting animals of the forest, birds and fishes were placed by the entrance. They are the remains of last households inhabited in sequence by generations of residents. In the light of radiocarbon analyses ¹⁴C they originate from the time around 9350 BP-9050 BP.

The dwellings of shamans were placed directly by the sanctuary (Figs 3g; 9) and the stone circles (Figs 3h, i; 8).

A rather large area of almost 300 m² in the lake shore zone, to the north-west of the sanctuary and the stone circles, is devoid of any settlement traces. Numerous, repeated attempts of locating objects by test excavations and drillings did not bring any positive results. Found were neither flint products nor any other type of objects. It is the more thought-provoking that this place was exceptionally attractive in the Preboreal period (Fig. 3j).

Considering all these arguments we come to a single logical explanation that this was an undeveloped place where local celebrations of village inhabitants went ahead according to the year calendar of rites. This hypotheses is even more probable when we consider that the sanctuary could not be used for such purpose. It had space for no more than 2-3 people staying there at one time and particularly no space for movement, so that the numerous and cramped objects would not be damaged. Therefore the offerings could be performed only by chosen representatives of the lineage, in the company of a shaman, while all other participants of the ceremony were most probably gathered at the undeveloped place next to the sanctuary (Fig. 3l). It offered enough space for dancing which most certainly accompanied the rites. Some celebrations, not directly related with offerings, could take place beyond the "holy space", *i.a.* at the easily available lake shore and on water.

To the structures of the described village we should also count the buildings constructed on other places around Krynicky Lake: in whole discovered were eight settlement concentrations (Fig. 2). The distance between these sites and the Bolkowo 1 site, being maximally 900 m, is decidedly too small to consider them as remains of typically functional settlements or seasonal camps related to seasonal cycle of hunting and gathering within the stamping ground. Household activities held within this small distance could have been performed by operating directly from the main camp. The huts located around the lake were rather used for activities of social character, such as teaching young men the arcana of hunting, or directly related to cult matters such as meditation and seclusion.

Translated by Beata Kita

Adres Autora:

Dr hab. Tadeusz Galiński
Instytut Archeologii i Etnologii PAN
ul. Kuśnierska 12/12A
70-536 Szczecin
t.galinski@iaepan.szczecin.pl

